

УДК 595.42:591.5 (445)

Т. Ф. Крутоголова, ст. викл., С. П. Ужевська, доц.
Одеський національний університет ім. І. І. Мечногова,
кафедра зоології
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65026, Україна

ПОПЕРЕДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МІКРОАРТРОПОД ҐРУНТУ О. ЗМІЇНИЙ (ВЕСНА 2003 Р.)

Проведено попередній аналіз комплексу мікроартропод із ґрунту о. Зміїний. Зареєстровано 34 види орибатид, 11 — тарсонемид, 17 — колембол, визначено їх чисельність, стрівальність. Відзначені життєві форми колембол.
Ключові слова: Oribatei, Tarsonemidae, Collembola, ґрунт, о. Зміїний.

Мікроартроподи — зручний об'єкт зоологічного моніторингу навколишнього середовища і серед них чільне місце займають кліщі та колемболи. Вони швидко реагують на всілякі зміни умов існування і визнані як піонери ґрунтоутворювального процесу [3, 7]. У зв'язку з цим має певний науковий інтерес вивчення мікроартропод на о. Зміїний, який тривалий час був недоступний для дослідження.

Матеріал і методи дослідження

Зразки ґрунту були відібрані доцентом кафедри зоології ОНУ А. І. Корзюковим поблизу маяка з п'яти ділянок в травні 2003 р. Досліджувався верхній шар ґрунту (до материнської породи), який досягав 7–10 см в глибину. Окремо виділялись надземна частина рослин та ґрунт з підземною частиною рослин. Екстрагування мікроартропод із зразків ґрунту та травостою, виготовлення препаратів для ідентифікації проводилось за загальноприйнятими методиками [5, 18]. Всього зібрано 681 екз. мікроартропод, з яких колембол — 72 (10,6%), орибатид — 321 (47,1%), тарсонемид — 135 (19,8%), інших кліщів — 153 (22,5%). Зібраний матеріал оброблено математично, кількість кліщів і колембол перераховано на 1 м² поверхні ґрунту, проведена оцінка достовірності даних чисельності за Є. А. Дмитрієвим [4]. Ідентифікація видів колембол та орибатид проводилась за визначниками [13–15, 22], тарсонемид за першоописами. Розрахунок коефіцієнтів домінантності та стрівальності окремих видів здійснено за В. М. Беклемішевим [1], розподіл колембол на життєві форми — за С. К. Стебаєвою [17].

Результати досліджень та їх обговорення

Орибатиди. В цілому на о. Зміїний зареєстровано 34 види орибатид, які відносяться до 18 родин (табл. 1). Крім того було знайдено

один екземпляр кліща з родини Parhypochthoniidae — однієї з самих примітивних [6].

Таблиця 1

Видовий склад орибатид о. Зміїний (травень 2003 р.)

№	Таксон	Ґрунт		Рослини	
		Df (%)	Cf (%)	Df (%)	Cf (%)
I	Parhypochthoniidae	0,4	20,0	0	0
II	Hypochthoniidae				
1.	<i>Hypochthonius rufulus europaeus</i> C.Z.Koch	0,9	20,0	0	0
2.	<i>H. luteus luteus</i> Oudem.	0,4	20,0	0	0
III	Sphaerochthoniidae				
3.	<i>Sphaerochthonius splendidus</i> (Berl.)	6,6	40,0	16,0	40,0
IV	Epilohmanniidae				
4.	<i>Epilohmannia gigantea</i> Berl.	0,4	20,0	2,1	20,0
V	Nothridae				
5.	<i>Nothrus palustris</i> C.Z.Koch	0,9	40,0	0	0
VI	Belbidae				
6.	<i>Belba</i> sp.	0,4	20,0	0	0
7.	<i>Metabelba</i> sp.	0,9	20,0	0	0
VII	Gamisiidae				
8.	<i>Platynotrus</i> sp.	4,4	20,0	0	0
VIII	Cepheidae				
9.	<i>Cepheus</i> sp.	22,4	60,0	0	0
IX	Carabodidae				
10.	<i>Carabodes minusculus</i> Berl.	1,8	40,0	0	0
X	Oppiidae				
11.	<i>Oppia nitens</i> C.Z.Koch	0,4	20,0	0	0
12.	<i>O. falcate</i> Paoli	1,8	40,0	0	0
13.	<i>O. media</i> Mihelcic	4,0	40,0	12,8	20,0
14.	<i>O. minus</i> Paoli	0,9	20,0	0	0
15.	<i>O. obsoleta</i> (Paoli)	0,9	40,0	0	0
16.	<i>O. ornata</i> Oudm.	3,5	20,0	10,6	20,0
17.	<i>O. clavipectinata</i> Michael	11,5	20,0	5,3	20,0
XI	Gymbaeremaeidae				
18.	<i>Gymbaeremaeus</i> sp.	0	0	1,1	20,0
XII	Oribatulidae				
19.	<i>Oribatula pallida</i> Banks	3,1	60,0	4,3	40,0
20.	<i>O. pannonicus</i> Willm.	3,5	40,0	0	0
21.	<i>Paraleius leontovycha</i> (Berl.)	9,2	60,0	1,1	20,0
22.	<i>Zygoribatula terricola</i> v.d.Hammen	5,3	40,0	4,3	40,0
23.	<i>Z. longiporosa</i> Hammer	0,9	20,0	0	0
24.	<i>Z. frisiae</i> (Oudm.)	1,8	40,0	2,1	20,0
XIII	Schelorbitidae				
25.	<i>Schelorbitates latipes</i> (C.Z.Koch.)	1,3	20,0	18,1	60,0
XIV	Haplozetidae				
26.	<i>Haplozetes vindobanensis</i> Willm.	1,8	40,0	0	0

Закінчення таблиці 1

№	Таксон	Ґрунт		Рослини	
		Df (%)	Cf (%)	Df (%)	Cf (%)
XV	Ceratozetidae				
27.	<i>Ceratozetes gracilis</i> (Michael)	3,1	40,0	1,1	20,0
28.	<i>Ceratozella parvulus</i> Sellnic	1,8	20,0	0	0
29.	<i>C. sellnicki</i> (Rajski)	0,4	20,0	4,3	40,0
XVI	Mycobatidae				
30.	<i>Punctoribates gilarovi</i> Schald.	0,9	20,0	0	0
XVII	Tegoribatidae				
31.	<i>Tegoribates sp.</i>	0	0	3,1	40,0
XVIII	Galumnidae				
32.	<i>Galumna sp.</i>	0,4	20,0	1,1	20,0
33.	<i>G. europea</i> (Berl.)	1,8	20,0	3,1	40,0
XIX	Euphthiracaridae				
34.	<i>Euphthiracarus cribarius</i> (Berl.)	0	0	3,1	20,0
	Larve	1,8		6,4	
	Родин/видів	16/31		10/17	
	Екз.	227		94	
	M+m, екз/м ²	4520+989,0		1880+530,9	

Примітка: Df(%) — коефіцієнт доміантності; Cf(%) — коефіцієнт стрівальності.

Різноманітність видів орибатид неоднакова в ґрунті і травостої. У ґрунті зареєстровано 31 вид орибатид, з яких тільки п'ять віднесено до доміантних, шість виявили себе як часті, решта (20) — як рідкісні. За частотою стрівальності у зразках три види відзначені як постійні, 11 додатковими і 18 випадковими.

У травостої зареєстровано 17 видів орибатид, що в два рази менше, ніж у ґрунті. П'ять являються доміантними, по шість віднесено до частих і рідкісних. За стрівальністю тільки *Scheloribates latipes* (C. Z. Koch.) є постійним, до ряду додаткових віднесено шість видів, решта (10) зустрічались випадково (табл. 1). Спільними для ґрунту і травостою виявилися 14 видів, серед яких домінували *Sphaerochthonius splendidus* (Berl.) та *Oppia clavipectinata* Michael. Раніше *Sph. splendidus* відзначався О. К. Фурман на цілині [21]. Домінуючий у травостої острова *Sph. latipes* відзначався раніше Т. Ф. Крутоголовою та О. К. Фурман у різних біотопах Одеської області [10–12], те ж саме стосується і *O. media* [9]. Проте вказані автори не відзначали у північно-західному Причорномор'ї домінуючі види *O. clavipectinata*, *O. ornata* Paraleius *leontovycha*, *Cepheus sp.* та частий вид *G. europea*.

Досліджений ґрунт та травостою острова відрізнявся чисельністю орибатид. Так, у ґрунті їх середня чисельність склала 4520 екз/м², в травостої — 1880 екз /м², що було в 2,4 рази нижче, ніж у ґрунті.

Тарсонемини. В ґрунті та травостої о. Зміїний весною знайдені тільки види родини Tarsonemidae — 11 видів, серед яких переважали представники роду *Tarsonemus* (8 видів). Зареєстровані в основному види характерні для антропогенних ландшафтів [2, 19, 20]. В ґрунті і в травостої відзначається майже однакова чисельність тарсонемид

(табл. 2). Вона значно нижча за таку в агроценозах та біоценозах на материку [16] і складала 1260+603 екз / м².

Таблиця 2

Видовий склад тарсонемид о. Зміїний (травень 2003 р.)

№	Таксон	Ґрунт		Рослини	
		Df (%)	Cf (%)	Df (%)	Cf (%)
1	<i>Steneotarsonemus arcuatus</i> Liv., Mitr. et Shar.	30,0	60	4,0	60
2	<i>S. panshini</i> Wainst., Begl.	6,4	60	2,7	20
3	<i>S. porrectus</i> Liv., Mitr. Et Shar.	3,3	20	4,0	40
4	<i>Tarsonemus alatus</i> Liv., Mitr., Shar.	0,9	20	0	0
5	<i>T. bilobatus</i> Suski	0,9	20	0	0
6	<i>T. confusus</i> Ewing	0,9	20	0	0
7	<i>T. denigratus</i> Liv., Mitr., Shar.	0	0	1,4	20
8	<i>T. fusarii</i> Coor	54,3	100	73,0	80
9	<i>T. parafusarii</i> Kalisz.	0	0	2,7	20
10	<i>T. volgini</i> Mitr., Trep	3,3	20	9,5	60
11	<i>T. waitei</i> Banks	0	0	2,7	20
Видів		9		8	
екз.		61		74	
M+m, екз./м ²		1260+603		1440+874	

В ґрунті зареєстровані 9 видів тарсонемид, три з них — домінуючі. *S. arcuatus*, *S. panshini* є постійними, а *T. fusarii* константним в ґрунті і на рослинах, тобто ми реєструємо найбільш поширені види в агроценозах, проте *T. bilobatus* у ґрунті острова є рідкісним і зустрічається випадково.

У травостої острова знайдено 8 видів тарсонемид, усі стенеотарсонемуси віднесені до частих, що не випадково, так як вони пов'язані зі злаками. Незначну частку займають *T. waitei* та *T. parafusarii*. Ми відмічаємо досить рідкісний для ґрунтів України вид *T. denigratus* [20], у травостої він належить до категорії рідкісних за чисельністю і випадкових за стрівальністю.

Колеболо. На о. Зміїний зареєстровано 17 видів колеболо з п'яти родин, зокрема в ґрунті — 13, травостої — 11 (табл. 3). У ґрунті шість виявилися домінантними, сім — частими. Шість видів були знайдені тільки в ґрунті, в тому числі домінуючі *Hypogastrura manubrialis* і *Choreutinula intermis*, які досить поширені в північно-західному Причорномор'ї, про що свідчать попередні дослідження [8, 9]. За частотою стрівальності обидва види, а також часті за чисельністю *Hypogastrura assimilis* та *Isotoma maritima* визначені як додаткові, решта — випадкові.

Колеболо з ґрунту віднесені до п'яти життєвих форм: атмобіонти, верхньо-підстилкові, підстилково — ґрунтові, "кортицикольні", глибокоґрунтові. За чисельністю і різноманітністю видів домінували колеболо верхньопідстилкової життєвої форми (75,5 % загальної чисельності виявлених колеболо; сім видів). Найменша частка припадала на гли-

бокогрунтову життєву форму, яка була представлена тільки одним видом — *Isotoma notabilis* (2,8 % загальної чисельності колембол).

Таблиця 3

Видовий склад колембол о. Зміїний (травень 2003)

№	Таксон	Життєва форма	Ґрунт		Рослини	
			Df(%)	Cf(%)	Df(%)	Cf(%)
1	2	3	4	5	6	7
I	Onychiuridae					
1.	<i>Onychiurus armatus</i> Tullb.	IIIa	0	0	8,1	40,0
2.	<i>Mesaphorura krausbaueri</i> Born.	IIIб	2,8	20,0	0	0
II	Hypogastruridae					
3.	<i>Hypogastrura manubrialis</i> Tullb.	Iб	8,6	40,0	29,7	60,0
4.	<i>H. assimilis</i> Krausb.	Iб	14,3	40,0	0	0
5.	<i>Ceratophisella sigillata</i> Tullb.	Iб	2,8	20,0	10,8	20,0
6.	<i>Choreutinula intermis</i> Tullb.	Iб	14,3	40,0	0	0
III	Isotomidae					
7.	<i>Isotoma notabilis</i> Scheff.	IIa	2,9	20,0	5,4	20,0
8.	<i>I. maritima</i> Tullb.	Iб	25,7	40,0	8,1	20,0
9.	<i>I. violacea</i> Tullb.	Iб	2,9	20,0	0	0
10.	<i>I. viridis</i> Bourl.	Iб	2,9	20,0	0	0
11.	<i>Anurophorus</i> sp.	Iг	2,9	20,0	0	0
12.	<i>A. laricis</i> Nic.	Iг	11,4	20,0	5,4	20,0
IV	Entomobryidae					
13.	<i>Entomobryoides myrmecophila</i> Reut.	IVa	0	0	2,7	20,0
14.	<i>Entomobrya multifasciata</i> Tullb.	Ia	5,7	20,0	5,4	20,0
V	Orchesellidae					
15.	<i>Orchesella multifasciata</i> Stscherb.	Ia	0	0	2,7	20,0
VI	Sminthuridae					
16.	<i>Sminthurus fuscus</i> L.	Ia	2,9	20,0	8,1	40,0
17.	<i>Deuterosminthurus repanda</i> Agren.	Ia	0	0	13,5	40,0
Родин\ видів			5\ 13		7\ 11	
Екз.			35		37	
M+m екз/м ²			650+129,0		740+215,6	

Примітка: Ia — атмобіонти; Iб — верхньопідстилкові; Iг — "кортицикольні"; IIIa — верхньогрунтові; IIIб — глибогрунтові; IV — спеціалізовані (троглобіонти); Df(%) — коефіцієнт доміантності; Cf(%) — коефіцієнт стрівальності.

В травостої зареєстровано 11 видів колембол, з них домінувало дев'ять, два були частими. За частотою стрівальності *Hypogastrura manubrialis* є постійним, три види — додатковими, решта (сім) — випадковими. Чотири види, які зустрічались тільки в травостої, виявилися доміантними (*Deuterosminthurus repanda*, *Onychiurus armatus*) та частими (*Orchesella multifasciata*, *Entomobryoides myrmecophila*). Спільними видами для травостою і ґрунту є сім видів, серед яких домінуючі — *H. manubrialis*, *I. maritima*, *Anurophorus laricis*, *Entomobrya multifasciata*.

З'ясовано, що всі колемболи з травостою, віднесені до п'яти життєвих форм. При цьому домінувала верхньо-підстилкова життєва форма (*H. manubrialis*, *C. sigillata*, *I. maritima*), до якої відносилися 45,6 %

загальної чисельності колембол. Останнє місце за чисельністю зайняли "кортицикольна" та підстилково-ґрунтова форми (по 5,4 %). Чисельність колембол в травостой вища ніж в ґрунті на відміну від орибатид.

Висновки

ґрунт о. Зміїний більш сприятливий весною для орибатид за ряснотою видів і чисельністю, ніж для колембол та тарсонемид. У травостой більш сприятливі умови для колембол. Тарсонемиди майже рівномірно заселяють ґрунт та травостій.

Література

1. Беклемишев В. Н. Термины и понятия, необходимые при количественном изучении популяций эктопаразитов и нидиколов // Зоол. журн. — 1961. — Т. 47, вып. 2. — С. 149–158.
2. Волкова М. А., Ужєвская С. Ф. Вплив витоштування на мікроартропод пирійної асоціації // Республіканська ентомологічна конференція, присвячена 50-й річниці заснування Українського ентомологічного товариства. Тези доповідей. 19–23 серпня 2000 р. — Ніжин: Наука-сервіс, 2000 — С. 22.
3. Гиляров М. С., Стриганова Б. Р. Роль почвенных беспозвоночных в разложении растительных остатков в круговороте веществ // Зоология беспозвоночных. Почвенная зоология. — М.: ВИНТИ, 1978. — Т. 5. — С. 8–69.
4. Дмитриев Е. А. Математическая статистика в почвоведении. — М.: МГУ, 1972. — 292 с.
5. Дунгер В. Учет микроартропод (микрофауна) // Количественные методы в почвенной зоологии. — М.: Наука, 1987. — С. 26–51.
6. Криволицкий Д. А. Надсемейство Parhyrachthoniidae // Определитель обитающих в почве клещей. — М.: Наука, 1975. — С. 50.
7. Криволицкий Д. А. Панцирные клещи как индикатор почвенных условий. // Материалы V совещания по проблемам почвенной зоологии — М.: Наука, 1978. — С. 8–11.
8. Крутоголова Т. Ф. Вплив різних типів лісосмуг на колембол (Insecta, Collembola) // Вісник аграрної науки південного регіону. Міжвідомчий тематичний науковий збірник. Сільськогосподарські і біологічні науки. — Одеса, 2000. — Вип. № 1. — С. 195–200.
9. Крутоголова Т. Ф., Фурман О. К. Мікроартроподи в ґрунті під кісточковими деревами // IV з'їзд Укр. ентомол. товариства. Тези доповідей. — Харків: АН України, 1992. — С. 85–86.
10. Крутоголова Т. Ф., Фурман О. К. Вплив різних видів добрив на панцирних кліщів // Вісник Одеського державного університету. Біологія. — 1999. — Т. 4. — Вип. 3. — С. 57–62.
11. Крутоголова Т. Ф., Фурман О. К. Кліщі (Acarina: Gamasida, Oribatei) у ґрунті під рослинним покривом різного типу // Вісник Одеського національного університету. Біологія. — 2002. — Т. 4, вип. 1. — С. 163–171.
12. Крутоголова Т. Ф., Фурман О. К. Панцирні кліщі (Acarina Oribatei) і колемболи (Insecta: Collembola) // Вісник Одеського національного університету. Біологія. — Одеса, 2003. — Т. 8, вип. 6. — С. 121–130.
13. Мартинова Е. Ф. Отряд Podura (Collembola) — Ногохвостки, или подуры // Определитель насекомых Европейской части СССР. — М.; Л.: Наука, 1964. — Т. 1. — С. 42–101.
14. Определитель обитающих в почве клещей Sarcoptiformes. // Отв. ред. акад. М. С. Гиляров. — М.: Наука, 1975. — 491 с.
15. Определитель обитающих в почве клещей Trombidiformes // Отв. ред. акад. М. С. Гиляров. — М.: Наука, 1978. — 271 с.

16. *Севастьянов В. Д., Крутогорова Т. Ф., Фурман О. К., Саид-Мухамед-Абу-Курах.* Влияние природных и антропогенных факторов на клещей когорты Tarsonemina (Trombidiformes) в почвах агроценозов // *Экология.* — 1977. — №5.
17. *Стебаева С. К.* Жизненные формы // *Определитель коллембол фауны СССР.* — М.: Наука, 1988. — С. 3.
18. *Стриганова Б. Р.* Методы фиксации, хранения и лабораторного содержания почвообитающих беспозвоночных // *Количественные методы в почвенной зоологии.* — М.: Наука, 1987. — С. 72-103.
19. *Ужевская С. Ф.* Клещи семейства Tarsonemidae (Trombidiformes) — обитатели злаков. Диссертация на соискание ученой степени к. б. н. — Одесса, 1990. — С. 13-14; 17.
20. *Ужевская С. Ф.* Клещи семейства Tarsonemidae (Trombidiformes) — обитающие в СНГ// *Вісник Одеського національного університету. Біологія.* — 2002. — Т. 4, вип. 1. — С. 291-302.
21. *Фурман О. К.* Фауна и численность клещей почв Одесской области и закономерности их распределения в различных почвенных биоценозах // *Автореф. Дисс. канд. биол. наук.* — Одесса, 1968. — 25 с.
22. *Palissa A.* Die Tierwelt Mitteleuropa. Insecten. — Leipzig: Verlag von Qelle Mayer, 1962. I Teil. Apterygota. D. 4. — 286 p.

Т. Ф. Крутогорова, С. Ф. Ужевская

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра зоологии,
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65026, Украина

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ МИКРОАРТРОПОД ПОЧВЫ О.ЗМЕИНЫЙ (ВЕСНА 2003 Г.)

Резюме

Проведен предварительный анализ комплекса микроартропод из почв о. Змеиний. Зарегистрировано 34 вида орибатид, 11 — тарсонемид, 17 — колембол, определена их численность и распространенность. Отмечены жизненные формы колембол.

Ключевые слова: Oribatei, Tarsonemidae, Collembola, ґрунт, о. Змеиний.

T. F. Krutogolova, S. Ph. Uzhevskaya

Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of Zoology,
2, Dvoryanskaya St., Odessa, 65026, Ukraine

PRELIMINARY STUDIES OF MICROARTHROPODES IN THE SOLI OF THE ZMEINY ISLAND (SPRING, 2003)

Summary

The pilot analysis of microarthropodes' complex in the soil of the Zmeiny Island was carried out. 34 species of Oribatei, 11 species of Tarsonemidae, 17 species of Collembola were registered; their quantity and occurrence were specified. Collembola life forms were observed.

Keywords: Oribatei, Tarsonemidae, Collembola, ground, Zmeiny Island.